

YU ISSN 0027-8084

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

НАШ ЈЕЗИК

XXIV/4—5

**БЕОГРАД
1980.**

НАШ ЈЕЗИК

Књига XXIV (нова серија)

Св. 4—5

СА Д Р Ж А Ј

О аспектима семантичке анализе (ТАТЈАНА БАТИСИЋ) . . .	183—216
Гласовне промене у проклизи у српскохрватском језику на основу експерименталних истраживања (ЗОРКА КАШИЋ) . . .	217—246
О варијантама једне речи (БРАНИСЛАВ МИЛАНОВИЋ) . . .	247—260
О једном глаголу на -ати са двојаком основном презента (ПЕТАР БУКАНОВИЋ)	261—265
Стилистичке вриједности личног имена у прози Хасана Кикића (АСИМ ПЕЦО)	266—271
Двојаки облици глагола мрети/мријети (МИТАР ПЕШИКАН)	272—275
Одговор на једно питање (МИТАР ПЕШИКАН)	276—277
Регистар	279—291

О АСПЕКТИМА СЕМАНТИЧКЕ АНАЛИЗЕ

Једна је од уочљивих карактеристика у развоју лингвистике новијег времена све то веће обраћање пажње на значењску страну језика, на семантичка испитивања. У савременим лингвистичким радовима истиче се да је значење у ствари главни циљ проучавања језика, однос датог низа гласова и значења средишњи предмет језичке анализе. Уз доста покушаја да се изнађу нови методолошки приступи, да се утврди што јест или што би требало да буде лингвистичка семантика, као и да се изграде њени теоретски оквири, могу се већ издвојити одређени појмови и провјерити неки резултати.¹

У прошлости разни аспекти значења у језику додиривали су се и објашњавали на разне начине. У неком смислу успутно, при опису граматичких система појединих језика, затим у лексикографији, да би се релативно много касније нашли као предмет проучавања и у оквиру посебне научне гране познате као семантика.

Одређујући семантици мјесто у опћој структури савремене науке о језику обично се напомиње да се она као грана науке о значењу у језику, са наглашеном психолошком оријентацијом, почела формирати четрдесетих година прошлог вијека (Алман, 1967). Средином нашег стољећа семантику већ представљају као самосталну научну дисциплину која је уједно интегрални дио лингвистике. Пошто се истим именом, иако је пун назив логичка или чиста семантика, називље и грана филозофије која проучава значење помоћу математичке логике, да би издвојили своје подру-

¹ Карактеристична је у том смислу појава лингвистичких монографија са ријечима *семантика* и *семантички* у наслову, гдје се изналазе нове, анализирају и дограђују постојеће семантичке теорије.

Сагледавању цјелокупне ситуације допринијеле су и разне збирке радова у којима се даје увид у проучавање значења и у сродним научним гранама као што су филозофија обичног језика и психолингвистика. Овдје се може споменути интердисциплинарни зборник *Semantics* (1971) и колективна монографија *Принципи и методи семантичког истраживања* (1976).

чје у извјесном периоду неки лингвисти употребљавали су термин семасиологија (нпр. Белић 1941:46), али се он данас рјеђе спомиње.

Како се сама ријеч семантика (и семантички) у нас схватала и употребљавала може нам показати осврт на одговарајуће дефиниције у неким рјечницима, као и њихово појављивање у неколико наших граматика и у другом лингвистичком тексту.

Рјечник Матица као прво значење за семантику наводи „наука о значењу ријечи“, као друго „значење ријечи“, и вјероватно би се у неком смислу могло рећи да то представља прилично проширено (лаичко) схватање о тој ријечи, с тим да би се друго могло бар проширити дијелом прве дефиниције ријечи *значење* у Речнику САНУ, тако да би гласило *значење, смисао, значењски садржај (о ријечима и сл.)*.

Рјечник лингвистичких назива Рикарда Симеона из разумљивих разлога много је експлицитнији. *Семантика* је најприје „наука о значењима или семасиологија“. Затим се наводи: „Данас се семантика схваћа као грана лексикологије — лингвистичке дисциплине која проучава рјечнички састав језика, смисаону страну ријечи, значења, њихове врсте и њихове промјене; она се бави односима између „референта“ и „референда“ — лингвистичког симбола (ријечи, израза, фраза) предмета или појма на који се он односи — као и историјом и промјенама значења ријечи...“ И даље: „Проучавање значења ријечи мора се вршити на ријечима у реченичној свези, а не на изолираним ријечима, јер ријечи имају значење само у контексту... Данас све више преваладава шире схваћање семантике по којему се она не ограничава само на проучавање значења ријечи, већ проучава такођер и друге значењске јединице шире као и уже од ријечи (реченице, скупове ријечи...)...“ *Семантика* је наравно и „3. значење; посебице значење ријечи или лексичко значење; значење грам./атичких/облика...“. Слиједи и подјеле према елементима који се проучавају, начину анализе и др.

За придјеве *семантичан*, *семантички* дају се најприје значења „1. онај који значи, означује; значењски; 2. који припада семантици или који се на њу односи; семасиолошки; 3. оно што се односи на разматрање значења, нпр. семантички развој, семантички разред глагола...“ Затим се објашњавају разни лингвистички изрази са тим придјевом: *семантичка анализа*, *асимилација*, *диференцијација*, *структура*, *семантичко поље* итд., често са придјевом *значењски* као синонимом у тумачењу.

У „Казалу ствари“, регистру Маретићеве Граматике, нема ријечи *семантика*, и он је вјероватно није у њој употребљавао. Ријеч *значење* се, међутим, почевши од „Творбе ријечи“ прилично често налази у тексту, као и глаголи *значити* и *означа-*

вати. Некад уз престилизацију реченице, по данашњем начину изражавања чешће би се у тексту умјесто значење могло наве-сти семантика, или пак семантички односно лексички садржај и сл.; овим се наравно нипошто не жели рећи да би то било потребно или пожељно. На примјер реченица „Што се тиче значења, коријени су од двије врсте . . .“ (стр. 299) могла би гласити „Што се тиче њихове семантике, коријени су од двије врсте“. У Маретића налазимо и „... етимологија је грчка ријеч којом се назначује посао око тражења и постављања коријена“ (стр. 300). Други такав посао у Граматици БХЖ означава се као наука: „Значења и промјене значења ријечи, јер ријечи могу и мијењати своја значења, проучава наука о значењу или семантика (од грч. *σημαίνω* = бити знак, значити или семасиологија, *семасиа* — значење)“ (стр. 34).

А. Белић у књизи „О језичкој природи . . .“ износи: „Семантика (или семасиологија), удружена са свима осталим деловима граматике, а нарочито са науком о грађењу речи, без обзира на чему је то грађење засновано, може нам дати праву представу о необично важним и многобројним процесима који се у тој области врше“ (стр. 46).

Проф. Стевановић у „Савременом српскохрватском језику II“ даје на крају књиге *Регистар* са поднасловом „ознака синтаксичко-семантичких појмова“. У њему се налази ставка *семантичка зависност* која се упућује на *зависност по смислу* (стр. 777—779). Ради се о сложеним реченицама у паратакси (анализира се на примјер реченица *Крцну колаца неколико пута, /звизну пала неколико пута . . .*), односно у хипотакси (нпр. *Дрстало му је срце на мукле звукове . . . док не би утихли*), о међуодносних саставних дјелова: „Ове су . . . реченице зависне, дакле, и семантички и синтаксички. А и прве су семантички, по њихову смислу, по значењу, такође зависне међусобно, али су самосталне, независне по синтаксичком односу“ (стр. 777). Проф. Стевановић даље говори о проучавању значења — поред проучавања „функција појединих простих (и простих проширених) реченица у сложеној . . .“ (стр. 779) и тако спомиње „значење или смисао реченица“, а касније ћемо видјети да ће формализација значења реченица постати један од захтјева који се у новије вријеме поставља семантичкој или боље речено граматичкој теорији.

Митар Пешикан у дијалектолошкој монографији „Староцрногорски средњокатунски и љешански говори“ класифицира при-дјеве по *семантичким и морфолошким типовима* (стр. 159); говорећи о придјевском виду каже: „... неодређени вид се у атрибутој служби употребљава у оним случајевима који су семантички и синтаксички најближи предикатској и адвербијалној

функцији“ (стр. 161); у вези са употребом падежа у „Синтакси“ налази се: „... посесивни ... постпозитивни датив... енклитичког облика личне замјенице сасвим је обичан... али само уз одређену семантичку категорију именица: мајка, отац...“ (стр. 188); у поглављу „Значење и употреба заменица“ стоји: „Допусне заменице кођо, ко било, њко, ко гд... уједињује извесна допусна, концесивна компонента у значењу, а по другим компонентама значења показују знатну сродност са другим заменичким категоријама“. Последњи наводи мјесто *концесивна компонента у значењу односно по другим компонентама значења могли би гласити семантичка компонента концесивности и по другим семантичким компонентама, што ни овог пута не значи да би тако било боље, али би одговарало на примјер спомену „једне од семантичких компонената“ у тексту који се у овом случају односи на лексичко значење једне ријечи.²*

На почетку разматрања термина *семантика* у Симеоновом Рјечнику видјели смо да стоји да се данас „семантика схваћа као грана лексикологије“ (иако се то даље модифицира), а на основи управо таквог схватања извршена је класификација радова у свесци „Библиографија Језика I.—XX. годишта“, (Загреб 1974). У *Казалу чланака по лингвистичким дисциплинама*, у ставци б: „Лексикологија“ налазимо подраздиобу а) *Рјечници*, б) *Семантика* итд. У списку под б) наводи се и чланак Павла Рогоћа *Семантика као грана науке о језику*. Аутор сасвим јасно износи своју концепцију семантике кад између осталог каже: „Као и све друго и она [ријеч] је подвргнута у току свога постојања промјени, било да се мијењају гласови, који јој дају облик, било да се мијења значење, а да гласови остану нетакнути, било заједно једно и друго. Наука о значењу ријечи има задатак да све те промјене у њиховом развиту прати“ (стр. 66). У даљњем излагању износи се развитак значења неколико ријечи, показује између осталог како долази до многозначности или полисемије, до појаве нових, често фигуративних или метафоричких значења (стр. 67). Редовна је појава и искрсавање нових појмова за које се стварају „нове ријечи или се поред постојећих значења једне ријечи непрестано развијају нова значења“. Семантика је „релативно млада наука и задатак јој је да утврди законе и правила како постаје значење ријечи, како се развија, мијења и ишчезава. Такве законе теже је одредити него гласовне законе, јер у семантичком погледу свака ријеч има своју повијест...“ (стр. 69).

Овакво схватање, може се укратко рећи, показује да се семантика сматра науком о значењу ријечи, о развоју тог значе-

² Д. Гортан-Премк, *О значењу речи мила*, Наш језик XXIII/1—2, 1977, стр. 47—49.

ња. Такав је био поткрај прошлог стољећа став Мишела Бреала и затим његових сљедбеника, који су између осталог сматрали да би правила, законе о семантичким промјенама које спомиње Павле Рогих требало формулирати попут тзв. гласовних закона о промјенама у фонолошкој структури ријечи које су успостављали младограматичари. Тако замишљена семантичка правила ипак би се битно разликовала од посљедњих — држало се да морају бити оперативна за сва времена и за све језике. У ствари се радило о промјенама у лексичком значењу ријечи, о појавама као што су сужавање значења или његово проширивање, затим метафоричко преношење, те јављање пејоративних и других значења.

У оквиру тако схваћених семантичких испитивања развила се и теорија семантичких поља, испочетка дијакроничко проучавање значења сродних ријечи. Поред примјене структуралистичких принципа у анализи присутно је и наглашено схватање да се историјат рјечника неког језика не може проматрати одвојено од друштвене, економске и културне повијести народа који тим језиком говори. Уз измјене, разне корекције и допуне рад на тој основи континуирано се развијао.

У односу на семантику схваћену као науку о значењу ријечи може се споменути да код нас није било монографских или већих радова у којима би та ријеч или њој сродни појмови стајали у наслову. Изузетак у том смислу представља дио *Из лексикографије у књизи Наш књижевни језик...* Митра Пешикана, гдје аутор у разматрању првенствено лексикографских проблема из разумљивих разлога излаже и разне аспекте семантичке обраде ријечи.

Проблеми у вези са значењем ријечи већином су се разматрали у краћим радовима. Од скоро осамдесет јединица наведених на примјер у споменутој Библиографији Језика има око двадесет чланака у којима се, као и у преосталим, углавном краћим освртима, обрађују питања у вези са употребом, значењем и облицима појединих ријечи или група ријечи; сличног су карактера и одговарајући написи у Нашем језику.³

³ Схватљиво је да се у оквиру великих језичких заједница знатно више радило и на подручју семантичких испитивања.

Приступајући излагању *Семантичког аспекта језичких знакова* А. А. Уфимцева ипак истиче да „У савременој лингвистичкој науци нема ширег и мање одређеног појма од „семантике“: тим термином означава се како сам предмет испитивања — садржајна, значењска страна језичких јединица и категорија... тако и саме научне дисциплине и правци који изучавају на разним плановима садржајну страну језика.“ У лингвистичким радовима постоје разне „семантике“: лексичка, граматичка, творбена, структурална, генеративна, лингвистичка, метајезичка. Ни у

У новијим покушајима изграђивања теоретских оквира лингвистичке семантике једну од најочљивијих промјена представља истицање реченице као средишње јединице у анализи. Чињеница да је реченица дошла у центар пажње лингвиста на разним теренима у вези је, поред осталог, како са наглим порастом занимања за значењску страну језика, тако и са наглим развојем лингвистике уопће. Потпуније објашњење те појаве значило би врло широк захват, док се у једном краћем осврту могу изнијети само понеки проблеми.

Споменути нагли развој, знатна активност у подручју цјелокупне језичке знаности подразумевају између осталог и проучавање све то већег броја језика, чиме се бави све то већи број стручњака уз тражење прикладних методолошких поступака и изграђивање теорије. Ако се тај развој временски лоцира почевши од двадесетих година овог вијека, мора се повезати са принципима језичког испитивања на структуралистичкој основи, то јест са методом који захтијева да се појаве у анализи проматрају и описују као дијелови једне цјелине који међусобно стоје у одређеном односу и сачињавају њену структуру. У модерној лингвистици има неколико правца на структуралистичкој основи и треба напоменути да се амерички структурализам, у којему се обично као централна личност истиче Ленард Блумфилд, издваја од европског, гдје се као оснивач опћенито сматра Ferdinand de Saussure (Лајонс: 230; Михаиловић 1975). Као најочљивију разлику између ова два правца могло би се навести однос према проучавању значења — у Европи оно се укључивало у опис језичких појава, у Америци испитивање се ограничавало на појаве директно доступне чулном опажању. Уз напомену да су се на посљедњем терену примјеном стројих методолошких поступака тзв. дистрибутивног модела особито успјешно успостављали фонолошки системи индијанских језика, из горе је споменутог разлога разумљиво да је за значењске проблеме од интереса једино европски структурализам. Из основа америчког структурализма, то јест дистрибутивног модела анализе, критичким освртом према њему, развила се трансформацијско-генеративна граматика, да би се затим из ње издвојиле генеративна семантика и семантичка синтакса у чијим оквирима значењски проблеми постају интегрални дио језичке анализе.

Испитивање значења ријечи у оквиру структурализма сосировског типа значи обимну дјелатност представљену у број-

једној другој лингвистичкој дисциплини нема толике шароликости појмова и термина, што значи да „у проучавању садржајне стране језичких јединица разних нивоа у цјелини има много неријешених питања, недовољно проучених проблема и недовољно строго формулираних појмова.“ (Уфимцева 1976:31—32).

ним радовима многих аутора, што је између осталог довело и до успостављања специфичне терминологије. Избор термина обично повлачи за собом и одређено опредјељење у анализи, прихватање одређене терминологије подразумијева углавном и усвајање методолошких поступака по којима је та терминологија и успостављена.

Сама ријеч *значење* употребљавала се овдје досад као прилично широк и донекле неодређен појам, тј. у њеном предтеоретском, интуитивном или свакидашњем смислу. Одређеним одредбама уз ту ријеч, као и увођењем других термина моћи ће се даље издвајати поједини аспекти значењских проблема у језику.

Језик служи за саопћавање обавијести, за опћење; говором обавјештавамо суговорнике о неком чињеничком стању: *Марко се ошмишао на нулу*, изражавамо жеље (молбе, заповиједи, забране): *Ошмишај се и ти*, исказујемо своје, односно наводимо туђе осјећаје, ставове, расположења. Посљедњи се могу изражавати, саопћавати било вербалним дијелом говора (нпр. *Почела је киша* може имплицитно садржавати љутњу која се може експлицитно изрећи: *Тако се љутим, почела је киша*), било разним попутним средствима — посебним нагласком, интонацијом, гестима и сл. (односно приближно одговарајућим знацима у писаном тексту). (Наравно и *Тако се љутим...* може бити изговорено уз специфичан нагласак итд., као и само *Почела је киша*, проблем је сложен.)

Због његове комуникативне функције језик је окарактеризиран као сигнални систем, за разлику од вјештачких, конструираних система (нпр. семафорске свјетлости) он је природан, тј. хисторијски дан, наслеђиван. Задње споменуто, тј. наслијеђеност, природност могло би опет укључити и сигнално понашање, комуникацију појединих животињских врста, иако интуитивно знамо да ту постоји голема разлика. Тако су тражене, изналажене особине језика по којима се он разликује од осталих семиотичких система.

Обично, у природним околностима, кад нешто кажемо *на-мјерно* желимо саопћити неку информацију, да ли ће пак комуникација стварно бити информативна, представљати (сасвим) нов садржај за примаоца, то не овиси, свакако бар не искључиво, од говорника. На вијест *Марко се ошмишао...* може услиједити реакција *Знам, видјела сам га*. С друге стране, не толико можда самим нашим ријечима, колико држањем, ставом и сл. можемо ненамјерно информирати и о нечем што не бисмо жељели да суговорник сазна, на примјер за нашу веселост док га обавјештавамо о нечијој главобољи.

Сама је комуникација по дефиницији друштвеног карактера — језик значи редовно има своју друштвену функцију, док се по томе што се говором описују чињеничка стања, изражавају осјећаји, ставови, издају наредбе и сл., исказују жеље итд. може рећи да има и одговарајућу дескриптивну, односно експресивну и инструменталну функцију. У корелацији са тим функцијама језик као исказ садржи одређену семантичку информацију, дескриптивна информација или значење може на тај начин бити у вези са неким непосредним чињеничким стањем и истинитост или лажност исказа који је садржи у повољним околностима лако се провјерава. Тако горње *Марко се ошмшао*... има најизравнију провјеру у присуству референта израза у позицији субјекта, тј. одређене особе по имену Марко (за значење референт в. даље). Филозофи и логичари који су се бавили природним језиком највише су разматрали управо дескриптивно значење, али је, укратко речено, издвајање наведених функција или значења у исказима природног језика обично прилично проблематично.

Тешкоће при покушају издвајања тих значења, као и опрез потребан кад се неком од њих даје важнија улога него осталима указат ће се анализом једне обичне изјавне реченице ако при том замислимо одговарајуће разговорне ситуације.

„Почела је киша“ може сарадник на свом радном мјесту у некој установи саопћити собном другу и таква изјава свакако има своје дескриптивно значење као опис одређеног чињеничког стања. Да ли поред тог значења, уз редовно присутан друштвени аспект комуникације има и неко од других, овиси од разних фактора. Ако говорник претпоставља да суговорник погружен у посао не зна за временску промјену, могло би се рећи да је дескриптивна функција, односно дескриптивни карактер информације од веће важности. С друге стране први је сарадник можда управо опазио да и други гледа кроз прозор, и наведена би изјава могла првенствено имати функцију успостављања контакта, бити увод у даљњу друштвену активност разговора.

Што се тиче експресивне стране у нашој информацији, она би могла бити наглашена, чак приоритетна на примјер у случају да оба сарадника знају да је скоро вријеме да се иде кући и потпуна би изјава заправо била *Почела је уклетта чиновничка киша*.

Да тврдња *Почела је киша* може имати и инструменталну функцију или значење показује се ако замислимо нову ситуацију. Реченицу овог пута говори с прозора мајка дјетету које очито не би само прекинуло игру у дворишту, тако да би изјава могла замијенити заповијест *Дођи у кућу* или сл.

Горња реченица и замишљене ситуације изгледају обичне и свакидашње, али вјероватно ипак показују стварну сложеност коју представља анализа значења у међусобном аспекту језичке употребе. Тако видимо да се дескриптивна, друштвена, експресивна и инструментална функција језика и одговарајуће врсте семантичке информације не могу лако издвојити једне од других. У погледу језичке анализе на прво мјесто ипак долази дескриптивно значење — не зато, мора се нагласити, што би оно било важније, неки аутори сматрају друштвену и експресивну, тј. интерперсоналну функцију или значење примарнима у језику као средству комуникације, већ што је оно основније у смислу лингвистичке анализе.

Данас је опће познато да на примјер горње *Почела је киша* поред наведених — разумјет ће се само по себи зашто се то може рећи — основних значења може имати и разна друга. Може садржати *хватање*, ако суговорник није вјеровао у увјеравање о скорој киши, *упозорење*, отпаст ће шетња, *олакшање*, била је суша (*љутњу*, *страх*, *невјерицу* итд.), овог пута обавезније од претходних уз посебну интонацију и сл., који би се у писаном језику могли означити неким додатним интерпункцијским знаковима.

У приказу различитих информативних могућности горње просте изјавне реченице или тврдње односно констатације *Почела је киша* показало се потребним постављање њеног изговарања или остварења у одређене ситуације. Важност, значај ситуације, контекста одавно су познати при разграничавању значења вишезначних ријечи како у свакодневном животу када је у питању било властити, било неки страни језик, тако и у лексикографији гдје је полисемија врло обична појава.

И при испитивању различитих других значењских аспеката језичких јединица нужно је замислити њихово остварење у неком повезаном одсјечку дискурса, било у виду разговора, било у виду монолога који испитивач може записати да би га анализирао, и такав повезани одсјечак дискурса даље ће се називати текстом (Lyons: 30). Може се још напоменути да и у тексту као дијелу неког обичног свакодневног говора, разговора, или као дијелу одређеног корпуса, тј. одабраног језичког материјала који граматичар издваја за своју анализу, у питању често могу бити недоречене, недовршене реченице, граматички непотпуне или елиптичне реченице.

Први случај, када је у питању недореченост разговорног језика, јасан је сваком који је као записничар биљежио дискусију на неком састанку. Други се случај запажа на примјер код Марећића, који у својој Граматици у примјерима које наводи као

илустрацију анализе дијелова реченице успоставља глаголе за које каже да су изостављени елипсом, односно износи примјере за елипсе зависних реченица које такођер успоставља (Маретић: 423—29, 482 и др.).

Примјењујући одређене методолошке поступке у синтаксичко-семантичкој анализи одређених језичких појава (свих таквих појава или језика у цјелини за сада је само у програму), каже се да испитивачи успостављају модел за испитивање лингвистичког система датог језика или дијела тог система, па се реченице текста, као директни производ језичког понашања говорника успоређују са тзв. реченицама система — теоретским јединицама у моделу. Посљедње је у вези са језичком компетенцијом говорника датог језика, тј. са системом интернализираним у виду инвентара језичких јединица и начина, принципа, правила по којима се те јединице комбинурају. Другим ријечима језичка компетенција значи владање граматиком датог језика коју граматичари или лингвисти покушавају да изнађу али је не стварају, у истом смислу у којем ни биолози не стварају ћелије у ткиву. Текст или реченице текста могу се схватити као манифестације говорне дјелатности, као језичко понашање односно његов резултат који уједно представља једини (бар за сада) приступ том интернализираном систему, тј. говорној компетенцији.

У ствари знамо да сваки интернализирани језички систем, да говорна компетенција сваког појединачног говорника неког језика има своје специфичности, другим ријечима речено да свака има свој властити идиолект. При томе је једно проблем одабирања, одлучивања које ће се особине појединачних идиолеката узимати у обзир при одређивању стандарда, норме за неку говорну заједницу, а друго проблем саме језичке анализе.

У разматрању одређених аспеката дескриптивног значења као један од посебних проблема издваја се референција. Искључиво везана за остварење у тексту референција је однос између језичког израза и објекта у ванјезичком свијету који тај израз представља. Ако се у одређеној ситуацији изговори реченица *Свиђа јој се онај у црвеној кошуљи* однос референције успоставља се текстом између израза *онај у црвеној кошуљи* и референта на који се тај израз односи, у овом случају претпостављамо на извјесног мушкарца присутног у тренутку говора, говорне ситуације, при остварењу одређеног универзума дискурса.

Већ се према горњем примјеру може закључити да референција укључује низ разних проблема. С једне стране томе је поред осталог узрок разноликост предмета у ванјезичкој ствар-

ности, с друге језичких израза којима можемо на њих реферирати.

Осврнимо се у првом реду на могућност да у случају горњег примјера референт израза у универзуму дискурса, ситуацији успостављеној нашим текстом *онај у црвеној кошуљи* може бити и референт бројних других: *наш омишљани колега, овај марљиви лексикограф* итд., који се могу остварити у реченици као што је горња или у разном другом тексту. Тиме се референција одваја од значења у ужем смислу, а узредна је и у успостављању синонимичности. Тако се на примјер у реченицама *Дошао је наш надобудни језикословац* и *Дошао је наш надобудни лингвист* изрази *наш надобудни . . .* могу (случајно) односити на исти објект, референт у истом или у два разна универзума дискурса, али сама се синонимичност испоставља по друкчијим значењским односима (тј. сличности (идентичности) по смислу, в. даље).

Из опсежних расправа филозофа о референцији лингвисти преузимају оно што им изгледа да има значаја за језичке проблеме. Тако је за референцију везан појам *одређених дескрипција* као што су изрази у позицији субјекта у горњим примјерима, и било би занимљиво утврдити који су све карактеристични облици *одређених дескрипција* у нашем језику.

Прилично сложен проблем тачности референције, о чему се много расправља у филозофији, изгледа секундаран у лингвистичкој семантици. Може се (упрошћено) илустрirati на слиједећи начин. Замислимо да се при изговарању реченице *Свиђа јој се онај у црвеној кошуљи* говорнику само причинило да је одређена кошуља црвена. Информација коју је намјеравао саопћити може ипак бити успјешно пренесена, без обзира да ли је суговорник примијетио грешку и исправио говорника, довољно је да је успостављена успјешна референција, тј да је референт нашег израза идентифициран.

С друге стране изгледа корисно прихватити од филозофа разликовање различитих употреба одређених дескрипција, тј. супротставити њихову референцијалну према атрибутској употреби. Да би разјаснио овај проблем Кит Донелан навео је реченицу *Смитов убица је луђак* постављену у двије разне ситуације. У првој је изговара особа при погледу на измрцварено мртво тијело док нико још нема појма ко би могао бити убица. Значење је у ствари: ко год био убица он мора да је луђак. Одређена дескрипција *Смитов убица* ту има атрибутску употребу.

Друга ситуација у којој исти израз у истој реченици има референцијалну употребу замишља се на суду гдје се оптуженик, наводни Смитов убица, чија се кривња управо покушава

доказати, врло чудно понаша. Референт одређене дескрипције сада се, међутим, јасно идентифицира. Да се у различитим ситуацијама ради о различитој употреби истог израза види се ако замислимо које би биле посљедице у случају да се испостави да у ствари нема убице, да је Смит самоубица. При атрибутој употреби, кад нема особе којој би се могло приписати лудило, јасно је да нема ни односа референције. У другом случају, кад смо одређену особу идентифицирали као (потенцијалног) убицу, макар сад знамо да он то уопће није, однос референције ипак је успостављен, референт је оптуженик који се чудно понашао (Донелан: 102—3).

Додајмо сада још двије реченице: *Испоставило се да је Иван лопов* и *Испоставило се да је лопов Иван* изговорене у двије разне ситуације. У првој се доноси суд и о Ивановим моралним својствима, а не само о његовим конкретним поступцима, тј. хоћемо рећи да имамо доказа да је непоштен, спреман на неке лоповлуке (иако су они можда такве природе да могу законски проћи некажњено). То би била атрибутока употреба ријечи *лопов*, без референције, текст би се могао проширити неким придјевима и сл.: *да је велики/један обични/најобичнији лопов*. Начином данас уобичајеним можемо још рећи да се овдје за Ивана каже да припада класи лопова, јер реченица садржи као једно од основних значења и *Иван је лопов*.

Друга реченица: *Испоставило се да је лопов Иван* може настати у ситуацији када се тражи ко је извршио неку крађу и сада *Иван* и *лопов* представљају кореферентне изразе, у ствари одређени лопов чији се идентитет тражи идентифицира се као Иван. Одређена дескрипција *лопов* могла би се проширити на разне начине, нпр.: *онај лопов који је опљачкао месницу/дрски лопов* итд. Ред ријечи сад може да буде: да је Иван онај лопов који је опљачкао месницу, или: . . . да је онај лопов који је опљачкао месницу Иван, иако не можемо рећи да је значење у оба случаја исто, битни значењски односи нису промијењени. Други је проблем са изразом *дрски лопов*; када је ред ријечи *Испоставило се да је Иван дрски лопов* могло би се схватити да се ради о атрибутој употреби (као и у горњем првом примјеру), наравно, могао би помоћи шири контекст или пак додатна показна замјеница: . . . да је Иван тај дрски лопов, иако је вјероватно боље: . . . да је (тај) дрски лопов (нико други него) Иван.

Тако се показало да ред ријечи овдје указује на промјену у значењу, а могло би се закључити и да је анализа референцијалне, односно атрибутоке употребе одређених дескрипција од значаја за језичка испитивања.

Проблем референције одређених дескрипција (посебно оних са сингуларном референцијом као што су нпр. изрази *директор Трансјуга*, *предсједник талијанске владе*) нарочито је занимљив за филозофе и лингвисте којима семантика у првом реду значи проучавање истинитости, тј. који сматрају да је у испитивању значења главно установити колико семантички садржај неког исказа, реченице одговара неком стварном чињеничком стању; о томе ће укратко бити говора касније.

Од различитих проблема у вези са референцијом може се још навести и питање неодређене референције илустрирајући га једном од оних реченица на које се већ извјесно вријеме наилази у разним радовима, што уједно значи и да се није изнашло неко јединствено објашњење.

У реченици *Иван хоће да ожени дјевојку са зеленим очима* у одговарајућем енглеском тексту израз се сматра неодређеним, пошто садржи неодређени члан (*John wants to marry a girl with green eyes*). У погледу референције израза *дјевојка са зеленим очима* може се дати двојако објашњење. У једном случају сматра се да се израз односи на неки специфицирани иако неодређени објект, референт, тј. на неку неодређену дјевојку са специфичним особинама, да претпоставља егзистенцију такве дјевојке. Неодређеност ту у ствари може значити само новост у контексту, пошто се појам спомиње први пут, уводи у говорну ситуацију. У другом случају не мора се уопће претпостављати постојање објекта, може се на примјер наставити ... *али ко зна да ли таква* (тј. са зеленим очима) *постоји*, и употреба је карактеристична за дескриптивне именичке групе, одређене и неодређене, уз глаголе као *хтјети*, односно оне који изражавају намјеру, вјеровање, сумњу и сл. (Lyons: 190).

У односу на наш језик можемо казати да је ситуација друкчија пошто управо одређеност може бити необилежена: *Нахранила је мачку* значит ће обично или своју, или неку другу познату мачку, хоће се рећи познату у контексту. Значи да за нашу дескриптивну именичку фразу *дјевојка са зеленим...* може постојати и стварна импликација јединствености, као што би био случај да је речено: ... *ону дјевојку са зеленим очима*. Ту све, наравно, рјешава контекст, говорна ситуација или текст, али је неопходно споменути питање (не)одређености о којему се у нас говорило већином само у вези са придјевским видом.

Увођење одговарајућег облика неодређене замјенице *неку* или израза *једну*, *Хоће да ожени неку/једну дјевојку са зеленим очима* изгледа нужно не потврђује, али наравно и не искључује постојање специфичног референта који је сад у сваком случају обилежен као неодређен, пошто се тек уводи у говорну ситуацију или текст.

(Да ли се горњи примјер може проширити на слиједећи начин: *Хоће да ожени неку/једну дјевојку са зеленим очима, било какву, само да има зелене очи; да ли је проширење прихватљивије ако се изоставе облици неку/једну, или је једну сношљивије или обрнуто?*)

Реченицу анализирају и у проширеном виду: *Иван хоће да ожени дјевојку са зеленим очима и да је поведе собом натраг у Ирску.* Сад је ствар у томе што се и овог пута може рећи да се израз *дјевојка са зеленим...* у једном случају схвата као да је без одређене референције, а то доводи до проблема у односу на теорију проминализације која се заснива на кореференцијалности. Личне замјенице као што је акузативни облик је у овом примјеру сматрају се изразима са референцијом, тј. оне су по природи у кореферентном односу са својим антецедентом. А кад посљедњи, као што то може бити случај у једном читању горње реченице, нема праве референције, не би се могло рећи ни да је замјеница са њим у правом смислу ријечи у кореферентном односу. Посљедњи проблем важан је уколико се и у оваквим случајевима жели омогућити формално образлагање односа кореференције.

Сличан се проблем разматра и у вези са реченицом *Хоће да улови једну рибу и да је поједе за вечеру.* На што се сада односи акузативни објект је — антецедент му је израз *једну рибу*, референт може бити нека специфична или пак било која риба. Питање се поставља у настојању да се изнађе начин на који се могу приказати *пропозиције* које садржи та реченица.

За један аспект значења ријечи који није попут референције по директном односу у вези са ванјезичким свијетом говори се да је смисао. За тај значењски аспект каже се још и да је просто значење ријечи, или да је значење у ужем смислу, односно дескриптивно или когнитивно значење, али се овдје ти изрази не сматрају потпуно синонимичнима са смислом.

Да би се доказало да су референција и смисао различите ствари износи се обично, тј. ко о томе говори, примјер који је у ту сврху анализирао њемачки филозоф Г. Фреге (1892): *Јутарња звијезда је Вечерња звијезда*, гдје иста референција, реферирање на исти објект не значи и исти смисао. Лакше објашњиви познати примјери су изрази *побједник код Јене* и *пораженик код Ватерлоа* (Наполеон), а лако је замислити многе друге у нашој непосредној околини за које одмах знамо да иста референција не значи и исти смисао или исто дескриптивно значење, односно значење у ужем смислу. Изрази у реченицама *Гледа је човјек за столом* и *Гледа је мој брат* могу се односити на исту или на двије различите особе, а свакако је интуитивно одмах јасно да ту није у питању исто значење или исти смисао.

Да би се показале смисаоне везе, подудараче у смислу међу ријечима наводе се реченице као *Нежења је одрасли мушкарац који се није женио, Убица је особа која је неког убила, Љеваци су љеворуки*. Може се споменути да се за те реченице, односно за пропозиције које оне садрже, каже и да представљају тзв. аналитичке истине; њихова истинитост овиси о истозначности, синонимичности појмова у субјекту и предикату. У предикату нема значења које се не садржи и у субјекту, у њему се само анализира појам у позицији субјекта, показују његове смисаоне компоненте.

За такве аналитички истините реченице каже се да важе у „свим могућим свјетовима“, тј. у свакој ситуацији или сваком универзуму дискурса. Њихова истинитост „у сваком могућем универзуму дискурса“, важеће „у свим могућим свјетовима“ супротставља се истинитости попут оне у реченици *Марко је убио Ивана* која може бити само контингентно (зависно од околности) истинита, другим ријечима само ако се наш текст односи на одређено чињеничко стање. Ове се реченице, да би се потврдила њихова истинитост могу разложити на слиједећи начин: *Марко је убио Ивана истинито је ако и само ако је Иван мртав*. Зову се још и синтетички истинитима.

И реченица *Пада киша* као опис одређеног стања при неком читању овог текста бит ће истинита „ако и само ако [у тренутку читања] пада киша“. Разумљиво је зашто може бити само контингентно истинита — постоји зависност од атмосферских прилика у неком датом тренутку, на неком датом мјесту. (Пошто се наше знање о свијету мијења, схватљиво је што неки филозофи истичу да ни аналитичке истине не треба схватити у апсолутном смислу.)

У односу на реченице *Марко је убица/нежења* могло би се још споменути да је у случају значења у обичном језику неопходно узимати у обзир и разне прагматичке импликације, на примјер сложеност околности у некој ситуацији у ванјезичком свијету. Када кажемо да је Марко убица или нежења, постоји ипак могућност да те ријечи нису тачно примијењене. Да ли је убица човјек који је неког убио пуким случајем, кад чак није могла постојати могућност намјере убијања, или нежења човјек који живи са неком женом на начин ожењених људи ако ипак нису озаконили заједнички живот. У језику као друштвеној институцији намеће се у оквиру правилности (у овом случају може се рећи уобичајених значења ријечи *убица* и *нежења*) и изналажење појединачних практичних рјешења.

Каже се да истост смисла овиси од истости дескриптивног значења, а и сам појам смисла ријечи уводи се да би се анализирали значењски односи међу ријечима. Истост смисла важна

је за синонимију — да ли су на примјер ријечи *граматичар* и *лингвист* синоними овиси у коликој се мјери подударају њихове смисаоне (семантичке) компоненте. Те ријечи вјероватно нису потпуни синоними, пуно објашњење добило би се кад бисмо утврдили што спада у домен граматичког, а што у домен лингвистичког испитивања, и затим према томе успоставили минималне семантичке компоненте за ријечи *граматичар* и *лингвист*. По нашем интуитивном знању можда можемо рећи да ће неке компоненте бити заједничке за обје ријечи и тако представљати мјеру њихове синонимичности (каже се да у језику нема апсолутних синонима), друге ће показивати специфични значењски садржај поједине од њих.

Везе по смислу међу ријечима поред синонимичности укључују и успостављање разних других значењских односа, на примјер односе ријечи *пас* према *животиња*, *лакат* према *рука*, различите врсте антонимије: *мален* — *велик*, *жив* — *мртав*, *наставник* — *ћак*, *мушки* — *женски* итд., по којима се успоставља структура семантичких поља ријечи.

Денотација као појам који се употребљава за образлагање значења ријечи и израза има попут референције (и других појмова) од стране разних аутора разна тумачења, па се и овдје треба одредити за оно које у лингвистичком смислу изгледа најприкладније (Може се ипак навести да је В. Russel употребљавао појам денотације углавном у значењу наше референције; уп. Б. Русел, *О денотацији*, Идеје 2, Бгд. 1979, стр. 31—47).

Док референцију имају само изрази који је успоставе својим остварењем у датом тексту, денотацију као и смисао имају и појединачне ријечи, боље речено лексема или лексикализирани изрази. Лексема се обично схвата као апстракција која у случају промјенљивих ријечи укључује све облике дате ријечи. Она се по конвенцији представља једним од тих облика, тако номинативом у случају ријечи са деклинацијом, инфинитивом (или обликом првог лица презента у латинским рјечницима) за оне са конјугацијом.

Смисао израза *у новој хаљини* у реченици *Дошла је у новој хаљини* која се може остварити у разним ситуацијама, функција је смисла лексема од којих се тај израз састоји и јављања у одређеној граматичкој конструкцији, док ће референција у сваком појединачном случају овисити од контекста (Lyons: 206).

Денотација значи однос између лексема и предмета, мјеста, особина, процеса, активности и сл. у ванјезичком свијету које оне означавају, а тај је однос само индиректно везан за неко јављање у говору, тексту. За представљање предмета, појава итд. на које се ријечи у ванјезичком свијету односе уводи се

термин *денотатум*. Каже се да је денотатум ријечи *пас* поједи-ни примјерак одређене животињске врсте или сама та врста.

Ако кажемо да се денотација и смисао проматрају као они значењски аспекти неке ријечи који нису непосредно везани за њено јављање у датом тексту, јасно је ипак да се управо њима одређује могућност остварења те ријечи у датој реченици у којој се она може употребити као израз са референцијом, нпр. ријеч *лингвист* у реченици *Дошао је неки лингвист, тражи Марка*, или без референције, нпр. *Он је лингвист*, тј. припада класи лингвиста.

Може се рећи да се денотација неке ријечи више или мање успјешно дана може наћи у њеној дефиницији (дефиницијама) у једнојезичким рјечницима. Тако у Речнику САНУ налазимо за ријеч *зец* као прво, главно значење: *глодар са дугим задњим ногама и дугим ушима, веома плашљива и брза дивља животиња; општи назив за глодаре из пор.[одице] Leporidae . . . Уз лако разумљиве дуге ноге и плашљивост (латинско име је наравно из других разлога неопходно), ријеч глодар можда неће свакоме бити јасна, па можемо у вези са оваквом дефиницијом узгред споменути питање о супротстављању знања језика, лингвистичког знања, према знању о свијету, пошто се обично сматрало да их треба држати одвојено, и посљедње у стриктном смислу не спада у језичку анализу.*

Има ипак индиција да тој подјели нема разлога приписивати нарочити значај. Кад погледамо реченице *Теле једе сијено* и *Сијено једе теле*, *Збор станара бира Кућни савјет* и *Кућни савјет бира збор станара* (реченица са посљедњим редом ријечи нађена је у Закону о стамбеним правима) знамо да друга верзија ових реченица иако по граматичарима има некоректан ред ријечи, ипак неће изазвати двоумљење (тј. када разлика између номинатива и акузатива није морфолошки обиљежена на прво мјесто прописује се субјекатски номинатив). На концу, ако некоме није јасна друга реченица у другој верзији, тј. значење термина *Кућни савјет* и сл., није му јасна ни у првој.

Прошло је изгледа и вријеме када се сматрало да се не можемо упуштати у разматрање садржајног аспекта језика док не будемо имали прави научни опис за денотатуме ријечи, пошто би упуштање у тумачење значења значило упустити се у проблем испитивања цјелокупности људског знања. С друге стране и данас се истиче да би за давање потпуно задовољавајућих денотација лексема била потребна теорија културе изграђена уз помоћ социологије и когнитивне и социјалне психологије.

Раније је споменута чињеница да је у разним новијим семантичким разматрањима средишње мјесто заузела реченица потискујући постепено из те позиције значење ријечи. Видјели

смо да је прије тога значење ријечи сачињавало или представљало семантику у њеном анциларном положају према лексикографији, да би се на примјер код нас из те позиције средином шездесетих година предложило њено уздизање на грану науке о језику, још увијек стриктно везану за ријеч. Укључивање реченице у разматрање значења у језику значило је да се шири дефиниција семантике, а уједно проширује читаво подручје лингвистичке теорије.

Прелаз на анализу значења реченице од стране лингвиста у директној је вези са предметом и методологијом проучавања у логици и филозофији обичног језика, без обзира на то што ту постоји различитост интереса, предмета разматрања, па према томе нема могућности директне примјене, преузимања, осим мањег дијела, методолошких поступака.

Филозофи обичног језика (чији радови некад садрже сасвим мало симболичке нотације тако да их сви можемо пратити!) често толико подробно разматрају неке аспекте значења да би упуштање у сличну анализу могло изгледати луксуз за лингвиста или граматичара који мора сврставати свој инвентар. Међутим кад је у питању потпунија анализа значењских проблема подробност у излагању изгледа неопходна.⁴

На тај начин открили су се разни аспекти значења о којима се раније није водило рачуна. Кит Донелан анализирајући упитну реченицу *Да ли је де Гол краљ Француске?* наводи да је то природан начин питања за особу која сумња да ли је де Гол краљ или предсједник Француске, док у исто вријеме нема претпоставке (у ствари пресупозиције⁵) да неко јест краљ Француске. У другу руку, ако се преокрене ред ријечи и одређена дескрипција дође испред имена, питањем *Да ли је краљ Француске де Гол?* говорник сад управо претпоставља да је неко краљ Француске и пита да ли је то де Гол. (У енглеском оригиналу и другим европским језицима исти је ред ријечи и са истим значењским импликацијама.)

У прелазу на анализу која обухвата и значење реченице, укључујући сад и амерички терен гдје је значење досад било ван лингвистике, настајали су покушаји грађења теорије значења у језику, боље речено успостављања теоретских оквира за разматрање неких значењских аспеката. При том се јавило и питање о томе шта представљају синтаксичка, а што семантичка испитивања, да ли се, како и колико, она могу раздвајати.

⁴ Љ. Поповић, *О неким појавама амбивитета у вези са комбиновањем детерминације и координације*, Наш језик XXIV/1—2, 1979, стр. 3—20.

⁵ Т. Батистић, *О неким погледима на пресупозицију*, ЈФ XXXVI, 1980, у штамп.

У погледу синтаксе, по дефиницији „Синтакса се бави проучавањем реченице. Она утврђује међусобне односе реченица и реченичних делова, појединих речи и група речи (синтагми), проучава сва њихова значења, њихове функције и њихово међусобно слагање“ (Стевановић 1957:262), која је довољно широка да одговара поступцима у стандардним граматикама, видимо да је ту укључено и разматрање значења. Како је било то разматрање и који су аспекти значења ту у питању посебан је проблем о којему се доста говори у новијој литератури.

У ситуацији када се шире обухватила семантика реченице, разграничавање синтаксе од семантике морало је задобити други вид.

Теоретски ставови по којима семантичка структура реченице представља дио њене граматичке структуре разумљиви су када се иде за формализацијом значења. Та формализација за којом се данас тежи захтијева усвајање одређених методолошких поступака који су тек у фази изграђивања. Предлози који се дају често имају вид постављања проблема и давања рјешења која се затим потпуно или дјелимично оповргавају (Кемпсон 1975), уз истицање да теоретске поставке и морају бити оповргљиве. Уочавају се међутим и посве нови проблеми и могу се полако очекивати трајнија рјешења.

У редовима оних који стоје на становишту да семантичка компонента као грана лингвистике треба да буде одвојена од синтаксичке (тј. семантика према синтакси, друго су већ спомињане минималне или елементарне значењске или семантичке компоненте), закључује се да постоји прилична сагласност у погледу тога које захтјеве мора задовољити семантичка теорија.

Тако се сматра да семантички модел мора прорећи значење било које реченице датог језика на основу значења у њој садржаних лексичких јединица и синтаксичких односа међу њима, тј. мора образложити систематски однос између значења лексичких јединица и синтаксичке структуре реченице. На тај начин мора се објаснити зашто парови реченица са истим лексичким јединицама, али разним редом ријечи у првом случају

То се није никад раније десило и Никад раније није се то десило
не показују разлику у значењу, односно уколико постоји разлика она је сасвим друге природе него у другом случају, уп.:

Данас је рекао да ће доћи на састанак (или Рекао је данас да...)
према

Рекао је да ће данас доћи на састанак.

У посљедњима је у питању *домет оператора*, временског прилога *данас* (в. даље), укратко речено у првом примјеру он захвата

први глагол, у другом други, ред ријечи сад мијења основно значење. Мора се, значи, објаснити зашто ред ријечи када је у питању први пар реченица нема утјецаја на значењску организацију реченице, а када је у питању други има.

Традиционалној граматичкој пребацивало се у новије вријеме најприје што се уопће служи значењем као појмом у анализи, а затим што се тиме несистематски користи. У посљедње вријеме карактеристични су покушаји систематске интеграције синтаксичке и семантичке анализе. Одређени резултати у тако усмјереним анализама постигнути су у оквирима праваца познатих као семантичка синтакса и генеративна семантика, гдје се и третирају такви домети оператора (прилога, негације и сл.), проблеми у вези са редом ријечи итд., затим падежне граматике — „дубински падежи“ представљају синтаксичко-семантичку анализу.

Семантички модел мора се као и његов синтаксички прогнати састојати од коначног скупа правила која предвиђају формирање свих могућих реченица датог језика (скуп реченица је бесконачан). Мора затим омогућити да се бесконачан скуп не-девијантних реченица издвоји од бесконачног скупа девијантних и противурјечних реченица. У посљедњем случају у питању су реченице попут *Зелене идеје бијесно спавају* и *Трчао је али се није макао с мјеста*, којима се могу придодати и таутологије, нпр. *Он је син свог оца*, другим ријечима морфосинтаксички правилно формиране реченице за које би се могло рећи да у значењском погледу одступају од уобичајене норме, да су бесмислене.

О оваквим се проблемима доста расправљало и изгледа прилично сигурно да значењска одступања треба друкчије проматрати од морфосинтаксичке правилности или граматичности. Може се укратко рећи да за реченице као „Зелене идеје...“ стварно није неприродно претпоставити јављање у поетском или неком другом посебном контексту, док противурјечје има своју одређену употребу. У извјесној ситуацији иронично *Да, трчао је, али...* сасвим је лако замислити, као и разлоге да о неком кажемо *Он је син свог оца*. Формирање бесконачног скупа семантички правилних реченица не може бити циљ граматичког описа у истом смислу као формирање морфосинтаксички правилног бесконачног скупа.

Што се тиче захтјева да семантички модел треба да успоставља значењске односе међу реченицама, нпр. између *Иван је убио Марка* и *Марко је мртав*, он представља један од опће прихваћених поступака преузетих из формалне логике. Лингвистичка семантика по некима и треба да буде заснована на условима за истинитост, ограничена на проучавање таквих односа

међу реченицама којима се вербално (метајезички) успоставља веза са чињеничким стањем у ванјезичкој реалности о којој је ријеч у одређеном универзуму дискурса.

Већим обраћањем пажње значењским проблемима уопће, радом на њима јасније се показало да у језику постоје разне врсте значења о којима треба систематски водити рачуна.

На тај начин однос значења између једне изјавне реченице и њој одговарајућих упитне, негативне и јусивне (последње укључују и заповједне, које су обично везане уз императив, док је значење јусивних шире, в. даље) друкчије је природе од односа између двије изјавне реченице. Другим ријечима на један начин треба проматрати и анализирати значењски однос међу реченицама *Марко је убио Ивана*, *Да ли је Марко убио Ивана*, *Марко није убио Ивана* и *Марко, убиј Ивана*, на други *Иван је убио Марка* и *Марко је мртав*.

Прилаз проучавању значења замишља се сада као анализа која обухвата уједно и ријечи и реченице. У односу на значење ријечи истиче се став добро познат лексикографима практичарима — то значење мора се образлагати у смислу доприноса који дата ријеч даје свакој реченици у којој се јавља.

Проширење семантичких проучавања на реченицу под утјецајем рада логичара и филозофа обичног језика, за које се у извјесном смислу може рећи да им концепција језика значи концепцију значења, попраћено је преузимањем неких методолошких поступака, појмова и симболичке нотације чије је свладавање, бар дијелом, постало неопходно и за лингвисте.

Тако морамо знати да се реченица у пропозиционалном калкулусу третира као цјелина; без узимања у обзир симболичке нотације задржимо се само на појму *пропозиције* који се већ увријежио у лингвистици.

Најприје ваља истакнути да се о пропозицијама говори у првом реду у вези са изјавним реченицама. Преобраћање реченица природних језика у еквивалентну симболичку репрезентацију показало се значајним јер је довело до јаснијег уочавања честе сложености, неодређености њихове структуре.

Покушаји да се та сложеност, неодређеност, двосмисленост јасно изложи услиједили су у оквирима трансформацијско-генеративног модела анализе гдје се у морфосинтаксичким испитивањима отпочело са успостављањем тзв. дубинске структуре реченица без осврта на значење. Постепено се, међутим, развила анализа у којој се та дубинска структура замјењује тзв. семантичким репрезентацијама (в. даље), што значи да значење задобива одговарајуће мјесто.

Једну од двосмислености и неодређености значења обичних реченица лако уочавамо у реченици *Студенти су купили нову*

књигу. Можемо рећи да та реченица има неколико значења или читања, односно да садржи неколико разних пропозиција. По томе је пропозиција оно што се изрази изјавном реченицом када се она изрекче као тврдња (Lyons: 142). Овдје би једна пропозиција била *Сваки студент купио је нову књигу*, друга *Сви студенти заједно купили су (једну) нову књигу*, а има и других могућности. Ово је наравно речено упрошћено, без превођења у симболичку нотацију, али значење је донекле ипак ту.

С друге стране разне реченице могу имати исто значење, садржавати исту пропозицију: *У Институт се примају приправници и Институт прима приправнике.*

За пропозиције се каже и да представљају семантички садржај (изјавних) реченица али без узимања у обзир времена, временске димензије, пошто у ствари сами поступци преузети од формалне логике нису пружали могућности у односу на анализу временске референције; тек се у новије вријеме почело радити и на успостављању оквира за формално проучавање времена.

Анализа значења пропозиција усмјерена је на корелацију са стањем ствари у стварности, тако се може рећи и да је пропозиција оно што реченица у некој прилици каже о свијету: *Иван је нежења ако и само ако се није женио* представља један од могућих начина да се образложи значење реченице *Иван је нежења*, да се изложе пропозиције које она садржи.

Зашто је потребно издвајати пропозицију као семантички садржај неке реченице од саме те реченице уочава се на слиједећем примјеру. *Он је сад гладан* могла је рећи Жозефина о Наполеону (нпр. у три сата шестог јануара 1806), или пак Н. К. Крупскаја о Лењину (нпр. у четири сата седмог фебруара 1920) и једна би реченица била тврдња о Наполеону, друга о Лењину (Логика: 20). (Напоменимо још да би та реченица могла имати у оба случаја и инструменталну функцију или значење и бити у ствари директива за нечије понашање, нпр. индиректан захтјев да се донесе храна.)

Компонентна анализа која је раније споменута као могућност за излагање значења ријечи заснива се на увјерењу да се значење ријечи може разложити на смисаоне компоненте, односно минимална семантичка обиљежја или елементарне семантичке компоненте, тј. на основне јединице значења које се не могу даље разлагати. Тако замишљена анализа изгледа многим привлачна, док су резултати још увијек контроверзни.

Семантичку анализу реченице сада представља поступак којим се ријечи у датој реченици разлажу на њихове елементарне семантичке компоненте и уврштавају у њену синтаксичку

структуру, чиме се добија семантичка репрезентација те реченице.

За ријеч *човјек* као минимална семантичка обиљежја или елементарне семантичке компоненте наводе се: *мушко*, *људско*, *одрасло*, *живо*, *конкретно*. Насумце изабран средњи род уводи нас и у средиште овог проблема — ове компоненте не би смјеле да се поклапају са ријечима датог језика, оне треба да припадају само метајезику, који би опет требало да се тако обради да буде универзално примјенљив на све природне језике. Посљедњи циљ не изгледа за сада остварљив, али приступ има позитивну страну што се у међувремену у анализама откривају и донекле објашњавају разни нови проблеми.

Компонентна анализа морала би омогућити и успостављање значењских односа међу ријечима. Према *човјек* разлаже се на примјер значење ријечи *дјечак* као *мушко*, *људско*, *неодрасло*, *живо*, *конкретно*, а те елементарне семантичке компоненте (тј. за ријеч *човјек*) бит ће заједничке и разним другим ријечима (нпр. *језикословац* би требало да их све укључи, тј. уз могућност и за *женско* умјесто *мушко*, уз додатна обиљежја за струку . . .).

При уврштавању овако разложених ријечи у структуру неке реченице уводи се и нотација са варијабилама, словима симболима као X , којима се у индексу означава истост или различитост референције. Тако се једна именичка фраза (или аргумент, аргументи су субјект, директни објект, индиректни објект) означава као X_1 , друга као X_2 и сл. Ако сад додамо да се одређена адвербијална функција и значење за дату прилику може обиљежити као Z , реченица *Жена је гонила дјечака* може се на примјер приказати на слиједећи начин:

[женско] X_1 и [људско] X_1 и [одрасло] X_1 и [живо] X_1 и [конкретно] X_1 и [мушко] X_2 и [људско] X_2 и [недорасло] X_2 и [живо] X_2 и [конкретно] X_2 и [[брзо] кретање] X_1 у Z [кретање] Z [кретање] X_2 у Z [слиједећи] X_1X_2 [с намјером] X_1 [кретање] X_1 у Z

Треба напоменути да је овдје поред осталог изостављена временска референција, приказани су само основни односи пропозицијског садржаја.

У вези са елементарним семантичким компонентама наведеним овдје за неколико именица постоје разне расправе, у једну руку у погледу њихове примјенљивости на одговарајуће ријечи разних језика, у другу на могућности успостављања смисаоних односа међу сродним ријечима.

Од разних проблема наведимо овдје један у вези са негацијом.

Елементарне семантичке компоненте неке ријечи сачињавају њен семантички комплекс. У негираним реченицама може бити у питању негирање само неког од обиљежја из даног комплекса. Узмимо за илустрацију реченицу *Није била жена* у контексту кад је то одговор на питање да ли је некога телефонски тражила нека жена, с тим да би се тај одговор могао наставити као *Био је дјечји глас, нека дјевојчица*. Ако претпоставимо да семантички комплекс ријечи *жена* као горе чине компоненте *женско, људско, одрасло, живо, конкретно* у одговору *Није била жена* поништава се само *одрасло* и замјењује са *неодрасло* (што се даље у замишљеном могућем одговору експлицитно потврђује).

Што се тиче анализе реченице *Жена је гонила дјечака* она се може извршити и експлицирањем предиката: *Жена се брзо и намјерно кретала за дјечаком*, док се вербално провјеравање истинитости те реченице, утврђивање да ли она одговара неком чињеничком стању у неком (могућем) универзуму дискурса представља као *Жена је гонила дјечака ако и само ако се жена брзо и намјерно кретала за дјечаком* (у индексу је обиљежена истост референције тих израза).

Тиме нису исцрпљене све пропозиције садржане у тој реченици. Намјера гониоца да достигне оног којег гони јаснија је, јасније је одражавају саме ријечи у структури реченице, од намјере гоњеног да избјегне гониоца и у горњој семантичкој репрезентацији реченице није експлицитно наведено да је дјечак (X_2) намјерно бјежао од жене (X_1), тј. хитно се кретао управо у намјери да га она не достигне. Та намјера може да изостане просто зато што гоњени није свјестан да он то јест и хитно се креће из неког другог разлога.

Раније је споменуто да пропозицијски калкулус узимље реченице као цјелине, да успоставља и проматра разне односе међу њима. Тако *Жена је гонила дјечака* и *Жена је журила испред дјечака* представљају однос контрадикције, горње експлицирање предиката, однос међу реченицама *Жена је гонила дјечака* и *Жена се брзо и намјерно кретала за дјечаком* јест однос импликације, другим ријечима каже се да прва имплицира другу или да је друга импликација прве.

За разлагање, објашњавање интерне структуре реченица употребљава се систем предикатског калкулуса у којему се централна улога у анализи даје глаголу. То се ради из разлога што управо глагол својим значењем одређује структуру реченице у смислу јављања именичких израза, горе споменутих аргумената, са којима он може да се комбинира — непрелазни са једним, прелазни са два и више њих. (Структура се реченица често приказује у виду „стабла“ са корјеном горе, у највишој

тачки је симбол за реченицу, од њега се спушта чвориште за глагол, од којег се рачвају чворишта за аргументе, адвербијале итд.)

Чињеница да се глагол с обзиром на одређивање броја могућих именичких израза узимље као полазиште у анализи не значи да је он примаран у говору као комуникацијском чину. Када је говор у питању опћенито се сматра да најприје постоји неки предмет, тема, који може бити граматички субјект или објект итд., о коме или о чему се предикатом нешто казује, а по којему се одређује и облик самог глагола.

Аргументи у предикату стоје у одређеном односу — у горњој реченици то се означило бројем у индексу: X_1 према X_2 . Другом врстом нотације тај се однос означава њиховим обиљежавањем разним словима, нпр. x, y, z , а за глагол се као симбол узимље велико почетно слово. На тај начин за глагол *гонити* сада бисмо добили $G(x, y)$, с тим што треба нагласити да је овдје разумљиво важан редослијед симбола x и y , јер се њим обиљежава однос вршиоца према објекту радње.

Има, међутим, и случајева кад је могућ и обрнути ред и један од њих представља значење узајамне повратности: *Иван и Мара се воле*, тј. *Иван воли Мару* и *Мара воли Ивана* може се приказати као $V(X, y) \equiv V(y, x)$, гдје \equiv значи еквивалентност.

Анализа помоћу предикатског калкулуса укључује и разне врсте односа међу ријечима. То је на примјер однос *симетрије* као *бити вјенчан* за неког (*Мара је вјенчана за Ивана*, *Иван је вјенчан за Мару*), *рефлексивни однос* који важи на примјер за предмете исте висине (*Мара је висока као Марко*, *Марко је висок као Мара*), *непрелазни однос* (*Марко је Иванов отац*) итд. Овакви се односи користе у разрађивању значењске структуре природних језика.

У покушајима формализације значења реченице показало се корисним преузимање из формалне логике и појма оператора. Једну врсту оператора чине на примјер тзв. квантификатори, употреба појмова у вези са квантификацијом проширила се у лингвистичким радовима. У том смислу о замјеничким ријечима *сви*, *свак* говори се као о универзалним, о *понеки*, *многи* као о егзистенцијалним квантификаторима.

За илустрацију могућности које пружа таква анализа издвојимо као операторе негацију *не* и временски прилог *често*. За операторе се каже да имају *домет* — то је њихов захват над другим ријечима у тексту у којем се остварују.

Узмимо као примјере

Она не лаже често

према

Она често не лаже

за које одмах интуитивно знамо да имају различито значење. То се значење може описати и као

Није чест случај да она лаже односно *Чест је случај да она не лаже*

Сада уврстимо први примјер као допуну предикату једне главне реченице, с тим да тај предикат буде неки од глагола са значењем *мишљења* или *става* и сл., нпр. *вјеровати*. Тако добијамо за наш први примјер

Вјерујем да она не лаже често.

За овакве реченице са споменутим скупом глагола у предикату главне сматра се да могу (тзв. трансформацијом подизања негације) преузети негацију из допунске реченице, а да то не утиче на значење цјелине које остаје приближно исто. Ако тако поступимо добијамо за први примјер

Не вјерујем да она често лаже

и могли бисмо се сложити да се значење углавном сачувало.

Ако сада као допуну истој главној реченици уклопимо други горњи примјер имамо

Вјерујем да она често не лаже

Преношење негације у главну сада, међутим, не долази у обзир — значење би се промијенило, изједначило са првом реченицом: *Не вјерујем да она често лаже*. Разлика се објашњава и тиме што у другом примјеру прилог *често* као оператор са вишим дометом захвата и негацију. То што је он сад *љевије* у реченици изгледа карактеристично бар за индоевропске језике. (Случај се приказује дијаграмски, тражи се рјешење које ће бити што универзалније примјенљиво (Серин 1974). Додајмо још да је у нашем првом примјеру домет негације као оператора виши и да захвата *често*, као и да поново имамо случај кад је у нашем језику ред ријечи значив у основном смислу, у односу на дескриптивно значење. Разумљиво је да права анализа оваквих проблема тек предстоји, питање домета прилога и прилошких израза у односу на негацију и квантификацију врло је сложен.

Лингвистичко проучавање значења засновано на утврђивању да ли пропозиције садржане у изјавним реченицама датог језика одговарају одређеном чињеничком стању у неком мо-

гућем свијету (или свим могућим свјетовима кад су у питању аналитичке реченице), уз неке друге могућности које пружају поступци преузети из формалне логике, на примјер појам оператора, имало би разне недостатке. Самом срањивању, поређењу са ванјезичким чињеничким стањем не можемо замјерити што је вербално: *„Пада киша’ истинито је ако и само ако пада киша,* или познато *„Снијег је бијел’ истинито је ако и само ако је снијег бијел’* у директној је вези са поставком да знати значење неке реченице значи знати под којим условима она може бити истинита, а истинитост се схвата као споменуто поклапање са стањем у неком могућем свијету, што се опет може само језичким путем утврдити. У тумачењу се наравно ради о метајезику, формализација појма истинитости почива на разликовању с једне стране датог језика као објекта анализе, с друге метајезика којим се први описује. Кад кажемо *„жена’ је именица женског рода,* ријеч *„жена’* спада у језик као објект анализе, остало у метајезик (уп. обиљежавање *„жена’,* односно *„пада киша’* и *„снијег је бијел’*).

Наведимо сада да бисмо упитани с једне стране што је значење реченице *„Жена је гонила дјечака,* могли отприлике дати објашњење да се ту ради о једној одраслој женској особи и о једној неодраслој мушкој особи и да се та друга журно кретала, а за њом, такођер журно, прва, по говорниковом схватању са намјером да сугистне другу. Ако бисмо с друге стране хтјели објаснити који су услови за истинитост те реченице, могли бисмо укратко рећи да је она истинита ако је нека одрасла женска особа журно слиједила за неодраслом мушком особом која је више или мање сличним брзим кретањем ишла напред.

Једна битнија замјерка која се поставља анализи ограниченој на поступке које пружа семантика заснована на условима за истинитост јест та да се на тај начин може обухватити само анализа изјавних реченица, значи оних којима се нешто установљава, констатира, утврђује или описује. Могу се тако образложити реченице *„Иван је/није отворио врата,* док нема могућности да се анализирају и *„Да ли је Иван отворио врата* и *„Отвори врата, Иване,* које као типови, једва је потребно напоменути, представљају значајан дио говорне активности. Таква анализа не задовољава ни зато јер не објашњава систематску везу међу тим реченицама, тј. између изјавне и њој одговарајућих упитне и јусивне, у којима лексичке јединице имају исто значење, а чувају се основни функционални односи.

Раније су споменуте тзв. јусивне реченице уз напомену да заповједне са глаголом у облику императива представљају једну њихову подврсту. Нови термин (*jussum*, латински наредба) уводи се да би се обухватили и други типови реченица које уз

ног језика када се проучавање значења реченица усмјерило на употребу језика у комуникацији, на друштвену и интерперсоналну димензију језичког понашања.

У вези с тим неизбјежно је споменути подјелу реченица коју је извршио Ђ. Л. Остин.⁶ Он је све реченице најприје раздвојио у двије главне групе: у једну иду оне чија је функција да опишу неки догађај, процес или стање, тј. којима се нешто установљава, утврђује (назвао их је *constative*) и које могу бити истините или лажне, у другу оне које садрже у главном предикату глагол са значењем које се остварује самим говором: *Упозоравам те да си превршио мјеру, Обећавам да ћу доћи на састаanak, Савјетујем ти да то завршиш до сутра, На основу... у име... проглашавам брак..., Кажем ти да затвориш врата, Молим те да дођеш сутра* итд., које је назвао перформативним реченицама да би истакао да се њима директно језичким путем нешто чини, спроводи. Оне се не могу попут првих изравно довести у везу с неким чињеничким стањем, а примјери нам показују неке њихове карактеристичне особине.

У првом реду видимо да је то прво лице и презентски облик глагола главне реченице, затим имплицитно или експлицитно обраћање другом лицу. Међу њима истиче се ... *у име (Опћине и сл.) ... проглашавам брак...* коју изговара матичар и која спада у скуп реченица којима се потврђују или спроводе институционализовани легални поступци директно везани за законе, обичаје појединих друштвених средина.

Што се тиче њиховог граматичког облика запажа се да се у свим случајевима ради о структури сложених изјавних реченица.

Даљњом анализом ускоро се међутим показало да оваква подјела у ствари није одржива. Проматрајући на примјер скуп реченица (а)

Вратит ћу се на вријеме. Да ли су врата затворена?
Превршио си мјеру. Затвори врата.

према скупу (б)

Обећавам да ћу се вратити на вријеме.
Упозоравам те да си превршио мјеру.
Питам те да ли су врата затворена.
Кажем ти да затвориш врата.

не може се порећи да и оне у првој скупини могу имплицитно садржавати значење експлицитно изражено перформативним глаголом у одговарајућој реченици друге групе. Тако је успједило издвајање на примарне или имплицитне перформативне

⁶ J. L. Austin, *Philosophical Papers*, Oxford University press 1961.

реченице попут горњих у групи (а), и експлицитне перформативне, као оне у групи (б).

Осим тога примјетио се и паралелизам између експлицитних перформативних реченица *Кажем ти да су врата затворена* и *Кажем ти да затвориш врата* и оних којима се само описује одговарајући комуникативни чин: *Казала сам ти да су врата затворена* и *Казала сам ти да затвориш врата* (Лајонс: 778).

Овакав развој анализе навео је неке лингвисте да неовисно једни од других узму у разматрање могућност да се граматичка и семантичка структура свих реченица може образложити уклапањем у вишу, надређену перформативну реченицу са одговарајућим глаголом у првом лицу, који квалифицира уклопљену реченицу као одређени комуникативни чин.

Тако би нестало неодређености: *Превршио си мјеру* као примарна или имплицитна перформативна реченица може бити већ према ситуацији и проста тврдња, констатација или пак упозорење и др., експлицитна *Упозоравам те...* искључиво је специфицирана као упозорење. (То значење може додуше имати и са глаголима *Тврдим/Знам/Кажем да...*, али то је у смислу споменутом раније, у којем можда свака тврдња у одређеном контексту може да се схвати и као упозорење, подстицање, навођење на одређену акцију итд.). Неодређеност тако постоји или може постојати у случају *Вратић ћу се на вријеме* (и *Кажем да ћу се вратити на вријеме*) која може значити просто предвиђање, или пак имати неко од значења експлицитно изражених у реченицама *Обећавам/Упозоравам/Надам се/Мислим да ћу се вратити на вријеме*.

Захтјев да се све реченице деривирају из дубинских структура са надређеном перформативном реченицом која садржи неки одговарајући глагол (обично) у првом лицу и тако специфицира (односно у случају обично неутралног *кажем* само експлицитира) говорни чин у питању у вези је са успостављањем правила која би била од универзалног значаја. Резултати, међутим, за сада не омогућавају коначније закључке.

Анализа се затим развила у односу на сад познату неодређеност значења реченица, чињеницу да одређена граматичко-лексичка структура дате реченице може и не одговарати комуникативном чину за који је првенствено карактеристична, другим ријечима у односу на потребу да се прави разлика између граматичке структуре и логичке или семантичке структуре говорног чина који реченица има у контексту.

Тако се у раније наведеним примјерима за јусивне реченице запажају и изјавне и упитне реченице иако је њихово значење очито захтјев упућен адресату да изврши одређену акцију: *Можеш/Могао би затворити врата, Да ли би затворио врата?*

итд. С друге стране упитни облик не мора представљати питање на које се очекује одговор: *Знаш ли ти колико сам ја за тебе жртвовао?!* (примећује се потреба да се уз упитник напише и узвичник). Тврдња, констатација *Тако је касно може бити на примјер упозорење, више или мање директно подстицање да се нешто уради, рецимо крене кући или на спавање.*

У том смислу Ј. Л. Аустин развио је у оквиру своје теорије и појмове илокуционих и перлокуционих чинова који су даље у директној вези са успостављањем теоретских оквира прагматике, дисциплине која треба да обухвати проучавање лингвистичког чина у односу на контекст у којему се остварује и говорна лица која у њему учествују (Сталнакер: 383).

Илокуциони чин остварује се када се нешто каже било као тврдња: *Овдје је хладно*, било као захтјев или заповијест: *Молим те донеси ми ону књигу*, питање: *Да ли ћеш доћи?* итд.

За илокуциони чин обично се везује појам илокуционе снаге — статуса који реченица има као тврдња у коју желимо да суговорник повјерује, као молба према којој бисмо хтјели да нешто уради, пријегња по којој треба да поступи и сл.

Перлокуциони чин остварује се путем онога што кажемо у односу на суговорника, како он прихвати наш исказ — повјерује у тврдњу, поступи према захтјеву, упутству, савјету, одговори на питање и сл. За тај чин везује се појам перлокуционог ефекта, онога што је постигнуто неком нашом изреком, при чему се разумљиво издваја намјеравани перлокуциони ефект — оно што бисмо хтјели постићи одређеним говорним чином, за разлику од стварног ефекта, с тим да се они у идеалном случају поклапају: ако је *Затвори врата* изговорено са намјером да суговорник затвори врата, уколико он то учини постигнути, остварени ефект поклапа се са оним за којим је говорник тежио, са намјераваним ефектом.

Познато је да је једна од основних особина комуникације и намјера да као говорна лица утичемо на суговорника, на његово мишљење, ставове, понашање, увјерења, док са своје стране већ имамо неко своје мишљење о његовим увјерењима, вјеровању, познавању одређених околности и сл.

О намјери говорног лица при саопћавању много се расправља и ствар је врло сложена, јасно је свакако да за успјешну комуникацију суговорници морају имати не само приближно једнако познавање граматичко-лексичке структуре реченица датог језика, већ морају у некој мјери дијелити и знање о приликама, ситуацији, контексту у широком смислу.

Анализе су у посљедње вријеме експлицитно показале колико се у ствари на примјер објашњавање значења сложених реченица заснива на узимању у обзир прагматичких момената.

Кад кажемо *Иван је синоћ гледао Краља Лира, а ни Мара није дошла кући прије дванаест* суговорник ће нормално примити обавјештење јер му ни неће (или не би требало) бити упућено уколико не зна да се „Лир“ даје као вечерња представа. Ако бисмо казали *Иван је синоћ гледао Краља Лира, а ни Мара није излазила*, од суговорника се очекује да је знао или да ће претпоставити кад чује речено да је „Лир“ био на телевизијском програму.

У свим језицима поједине граматичко-лексичке структуре реченица везане су за одређене илокуционе чинове, тако да не можемо било који облик реченице употребити за одређени лингвистички чин (нпр. захтјев, молбу, питање и сл.), али је уједно, као што можемо закључити из раније изложеног, подударане између граматичког облика и илокуционе снаге реченица сложен проблем.

Тако се у оквиру упостављања тзв. начела или постулата за разговор истиче како често изговарамо неку реченицу дајући јој, упрошћено речено, значење неке друге. У том смислу расправља се о значењу констатације *Овдје је хладно* у случају када би она била упућена некоме потчињеном од стране његовог претпостављеног. Наведена тврдња имала би онда сврху да адресат нешто подуми, у неком смислу значење било *Затвори прозор*, било *Упали ватру* и сл. Иако се не може рећи да посљедње двије реченице имају буквално исто значење као наша тврдња, у датој ситуацији та се значења у извјесном смислу поклапају.⁷ Може се рећи да је илокуциони статус ове тврдње сличан наредби, намјеравани перлокуциони ефект одређена акција (споменуто отварање прозора или паљење ватре и сл.). Другим ријечима иако су за одређену илокуциону снагу карактеристичне неке граматичко-лексичке структуре, потпуно подударане не постоји.

Могућности прагматичког проучавања говорног контекста лако се уочавају када су у питању реченице са замјеничким ријечима, када је и јасно замјетљиво да дистрибуцијски односи захватају сегменте преко граница појединих реченица.

Кад чујемо реченицу *Сви се добро забављају* у неку руку значење нам је разумљиво, али без знања на коју се групу људи ријеч *сви* односи једва да можемо рећи да стварно схватамо о чему је ријеч. Поред тога потребно је да нам буде познато у чему се састоји та забава, добар провод тог скупа људи, гдје и када се то забављање дешава.

⁷ D. Gordon, G. Lakoff, *Conversational Postulates, Syntax and Semantics* 3, 1975, стр. 83—106. Занимљиво је да је цијели зборник (406 стр.) посвећен говорним чиницима (speech acts).

На концу је потребно напоменути да неки појмови који се успостављају у новијим анализама остају слабо или нејасно дефинирани, па испитивачи то директно и наводе (Сталнакер: 396), с тим да то не умањује њихову корисност која треба да се састоји у томе што омогућавају поступке за образлагање језичких појава, уочавање дистинкција (у овом случају значењских), док се самим поступцима појмови даље разјашњавају.⁸

Непостојању задовољавајућих дефиниција за ријеч и реченицу придружује се вјероватно и случај текста и контекста. За текст је речено да је повезани одсјечак говора (?), за контекст дефиниција у Речнику САНУ даје врло добар опис значења (*... говорна или мисаона целина целина којој припада нека реч, реченица и сл. и на основу које се одређује тачно значење и смисао датог дела говора ...*), али не као што се то може учинити у односу на дефиниције фонема и морфема, који се могу директно илустрирати као дијелови одговарајућих система. Појмови текста и контекста неопходни су особито у случајевима када дистрибуцијски односи прекорачују сегменте говора који представљају одвојене реченице, а и за њих ће се вјероватно моћи рећи исто што је утврђено за ријеч — иако се не даје дефинирати на задовољавајући начин за говорнике датог језика ријеч представља психолошку реалност и говорна лица обично интуитивно знају или осјећају што је ријеч .

БИБЛИОГРАФИЈА

Белић 1941; А. Белић, *О језичкој природи и језичком развоју*, I књига, Београд 1941.

Донелан; Keith Donnellan, *Reference and definite description*, *Semantics* 1971, стр. 100—114.

Граматица БХЖ; И. Брабец, М. Храсте, С. Живковић, *Граматица хрватскога или српскога језика*, Загреб 1952.

М. Ивић, *Правици у лингвистици*, Љубљана 1970.

Кемпсон 1975: R. Kempson, *Presupposition and the Delimitation of Semantics*, Cambridge University Press 1975.

⁸ У том смислу карактеристичан је поступак у енглеској граматици четири аутора: R. Quirk, S. Greenbaum, G. Leech, J. Svartvik, *A Grammar of Contemporary English*, Longman 1974. У опсежној књизи не даје се дефиниција ни за ријеч, ни за реченицу, иако се ти појмови непрестано користе. Наводи се само да реченица може бити проста, тј. састојати се од само једне клаузуле, или сложена, кад садржи више од једне, уз објашњење да је клаузула јединица у којој се могу издвојити као елементи субјект и глагол, затим објект, адвербијал и др.

Не дефинира се ни дискурс; међутим читаво поглавље описује граматичко-лексичке елементе по којима се првенствено очитује међуреченичка повезаност.

Логика; J. Alwood, L. Anderson, Ö. Dahl, *Logic in Linguistics*, Cambridge University Press 1977.

Лајонс; J. Lyons, *Semantics 1,2*, Cambridge University Press 1977.

Т. Маретић, *Граматика хрватскога или српскога књижевног језика*, Загреб 1963.

Михаиловић 1975; Јб. Михаиловић, *Структурализам у лингвистици*, *Живи језици* 1975, стр. 117—124.

М. Пешикан, *Староцрногорски средњокатунски и љешански говори*, СДЗБ 15, 1965.

М. Пешикан, *Наш књижевни језик на сто година послје Вука*, Београд 1970.

Принципи и методе семантичких истраживања, Академија наук СССР, Москва 1976.

Речник САНУ; *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, Београд.

Рјечник Матица; *Рјечник Матице српске, Матице Хрватске*, Загреб, Нови Сад.

П. Рогић, *Семантика као грана науке о језику*, *Језик XIII*, 1965/66, стр. 65—70.

Semantics 1971; Semantics, An Interdisciplinary Reader in Philosophy, Linguistics and Semantics, Cambridge University Press 1971.

Серин 1974; *Semantic Syntax*, ed. by P. Seuren, Cambridge University Press 1974.

Р. Симеон, *Рјечник лингвистичких назива*, Загреб 1968.

Сталнакер 1972: R. Stalnaker, *Pragmatics*, *Semantics of Natural Language*, ed. by D. Davidson, G. Harman, Dordrecht-Holland 1972, стр. 380—397.

М. Стевановић, *Граматика српскохрватског језика*, Београд 1957.

М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик II*, Београд 1974.

Уфимцева 1976: А. А. Уфимцева, *Семантички аспект лингвистичких знакова*, *Принципи и методе семантичких истраживања*, Москва 1976, стр. 31—46.

Улман 1967; S. Ullmann, *The Principles of Semantics*, Oxford, Glasgow 1967.

Т. Батистић